

Harald Hendrix is directeur van het Koninklijk Nederlands Instituut te Rome en hoogleraar Italiaanse taal en cultuur aan de Universiteit Utrecht. Zijn onderzoek en publicaties bestrijken drie themagebieden: de receptie van de Italiaanse cultuur in de rest van Europa, de esthetiek van het lelijke in de renaissance en de barok, en literaire herinneringsculturen zoals die zich in het bijzonder uiten rond Italiaanse schrijvershuizen.

Dat de stad Rome voor Nederlanders als een magneet was, is en zal blijven behoeft amper betoog. Het betreft een eeuwenoud en opmerkelijk constant verschijnsel, dat daarom vanuit cultuurhistorisch perspectief van belang is. Geen wonder dat er al veel over is geschreven. In zijn recente boek *Nederlanders in Rome* maakt Arthur Weststeijn duidelijk dat de vaak tegenstrijdige gevoelens die een stad als Rome in het bijzonder bij Nederlanders oproept kunnen verklaren waarom de aantrekkingskracht ervan zo krachtig en duurzaam is. Het inspirerende effect van een metropool als Rome heeft veel te maken met een ervaring van spanning en verwondering, positief (nieuwsgierigheid, bewondering) en negatief (verbazing, kritiek). Dit blijkt ook uit verwante studies, zoals de iets oudere bundel *Ziedaar Italië. Vijf eeuwen Friezen en Groningers in Italië*, die duidelijk maakt dat dit verschijnsel niet tot Rome beperkt blijft maar heel Italië omvat.

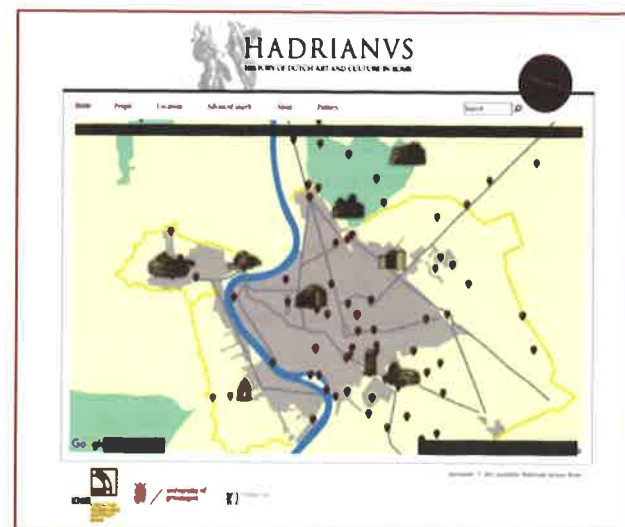
'Nederlanders op weg naar Rome' is daarmee een boeiend thema, dat ons bovenal zicht biedt op hoe Nederlanders in de loop der eeuwen hun grenzen zijn blijven verkennen en verleggen. Doordat ze in Rome en Italië inspiratie willen opdoen en aldus hun talenten verder hopen te ontwikkelen. Of omdat ze in de confrontatie met een wereld die doorgaans als wezenlijk verschillend wordt ervaren beter grip krijgen op wie ze zijn of (niet) willen worden.

Digitaal

In de lange traditie van studies naar het thema van Nederlanders op weg naar Rome doet zich sedert enige jaren een stroomversnelling voor. De nieuwe mogelijkheden die digitale technieken bieden spelen hierbij een wezenlijke rol op meerdere manieren. Allereerst maken deze instrumenten het mogelijk om de onderzoeksresultaten te ordenen en te visualiseren op een manier die zowel voor onderzoekers als voor een algemeen publiek nuttig en aantrekkelijk is. Daarnaast heeft het traditionele onderzoek voor een groot deel al in het teken gestaan van het verzamelen van omvangrijke databestanden, waardoor het een ideale uitgangsbasis

biedt voor verwerking met digitale technieken. Het door het Koninklijk Nederlands Instituut Rome (KNIR) en diens toenmalige directeur Hoogewerff al meer dan een eeuw geleden, in 1914, geïnitieerde onderzoek naar de aanwezigheid van Nederlanders in Rome – vooral in de vroegmoderne tijd – kan daardoor nog steeds een vruchtbare basis bieden voor nieuwe projecten.¹ Niet alleen staat de kwaliteit van dat onderzoek nog steeds als een huis, ook zijn er systematisch gegevens verzameld – bijvoorbeeld over waar Nederlanders woonden. Dergelijke gegevens kunnen nu makkelijk met behulp van speciale software worden verwerkt in digitale kaarten die deze verblijfplaatsen door de eeuwen heen tonen.

De resultaten van dergelijke op decennialang onderzoek stoelende presentaties zijn niet alleen aantrekkelijk en geschikt voor toepassingen gericht op diverse categorieën gebruikers, bijvoorbeeld in apps voor toeristen. Dankzij de grote hoeveelheden systematisch bij elkaar gebrachte gegevens bieden zij ook aan onderzoekers inzichten die eerder minder snel toegankelijk waren. Een door het KNIR in

1. De website Hadrianus.

2014 ontwikkelde website als *Hadrianus*, gewijd aan de aanwezigheid in Rome van Nederlandse creatievelingen – naast kunstenaars ook schrijvers en geleerden –, maakt dat duidelijk (afbeelding 1).² Wie in deze digitale omgeving de tijdsbalk verschuift ziet in een oogopslag hoe de aanwezigheid van vooral kunstenaars zich ontwikkelt, in aantallen en in vestigingsplaatsen. En wie wil weten welke locaties door welke Nederlandse kunstenaars zijn uitgebeeld kan hier ook terecht, en vindt dan vaak direct de betreffende voorstellingen hieraan gekoppeld. Ook andere, verwante digitaliseringsprojecten bieden de gebruikers dergelijke instrumenten en inzichten. Zo heeft het *Ecartico*-project onder meer de mobiliteit van kunstenaars en kunstwerken in kaart proberen te brengen.³ Ook hier is vastgesteld dat de as tussen de Lage Landen en Italië/Rome van het grootste belang is: tot aan de 18de eeuw zijn onder de buitenlandse kunstenaars die in Rome verblijven de Nederlanders (uit het noorden en het zuiden) de meest omvangrijke groep (afbeelding 2).

Projecten

De recente stroomversnelling in het onderzoek naar Nederlanders op weg naar Rome wordt tegelijkertijd mogelijk gemaakt en geconditioneerd door het instrumentarium van

2. Ecartico: de as tussen de Lage Landen en Italië.

digitale technieken. Het uitgangspunt hierin zijn de gegevensbestanden. Hoe groter en betrouwbaarder deze zijn, des te veelbelovender de resultaten. De winst aan kwalitatieve inzichten stoelt immers voor een belangrijk deel op de kwantitatieve input. Hoe rijker aan systematisch vergaarde informatie deze bestanden zijn, des te vruchtbaarder ze zijn als basis voor analyses en daarmee nieuwe inzichten. Dit besef vormt de achtergrond van enkele onlangs gestarte projecten rond het thema Nederlanders op weg naar Rome, die beogen bepaalde categorieën informatie systematisch en zo compleet mogelijk te verzamelen, steeds met de ambitie de resultaten in digitale vorm voor onderzoekers en overige gebruikers toegankelijk te maken.

Zo draagt het KNIR sinds 2017 bij aan een door de Academia Belgica in Rome geïnitieerd project om alle door kunstenaars uit de Lage Landen vervaardigde grafiek, dus vooral prenten, in Romeinse en enkele andere Italiaanse collecties te traceren en via een digitale catalogus toegankelijk te maken. En eveneens werkt het KNIR vanaf 2017 aan het project *Wisselwerkingen tussen Italië en de Lage Landen*, dat zich in deze eerste fase voornamelijk beperkt tot tekstuele getuigenissen van deze wisselwerkingen, en wel in het bijzonder beschrijvingen van Italië door auteurs afkomstig uit de Lage Landen. Ook dit project wordt uitgevoerd in samenwerking met diverse relevante partners, in het bijzonder de Koninklijke Bibliotheken in zowel Den Haag als Brussel, maar ook verschillende universiteitsbibliotheken (Groningen, Utrecht) zijn hierbij betrokken. Doel hiervan is bij te dragen aan de digitale ontsluiting van de tekstuele bronnen die getuigen van de relatie tussen de Lage Landen en Italië, en daarmee het al ver ontwikkelde digitale culturele Geheugen van Nederland doelgericht verrijken met een internationale dimensie: de eerste in zijn soort. In het kader van dit KNIR-project is in 2017-2018 een inventariserende catalogus vervaardigd van de door auteurs uit de Lage Landen vervaardigde teksten waarin Italië beschreven wordt. Het gaat dan om reisbeschrijvingen, inclusief verslagen en reisgidsen, maar ook om belletrische waarin Italiaanse locaties een rol spelen. De bibliografie beschrijft teksten vanaf de vroege 13de eeuw tot heden, en omvat naast gepubliceerde werken (in boekvorm en in periodieken) ook handschriften.⁴ Hoewel het de ambitie was

en is om een zo compleet mogelijk repertorium te vervaardigen, zijn er uiteraard lacunes; die zullen ook in de toekomst, zelfs na latere aanvullingen, onvermijdelijk blijven bestaan. Maar dat neemt niet weg dat het resultaat er mag zijn. De huidige, nog voorlopige en niet gepubliceerde bibliografie omvat ruim duizend items, en dat is aanmerkelijk meer dan eerdere pogingen om een vergelijkbare inventaris op te stellen hebben opgeleverd.⁵ Met dit resultaat als uitgangspunt wordt momenteel door een consortium van instellingen – KB Den Haag, KB Brussel, UB Groningen, UB Utrecht en uiteraard het KNIR en de Academia Belgica – gewerkt aan de digitale ontsluiting van het hier beschreven materiaal, inclusief een portal dat het mogelijk maakt dit themagebied van Nederlanders op weg naar Rome systematisch te ondervragen.

Reizen en boeken

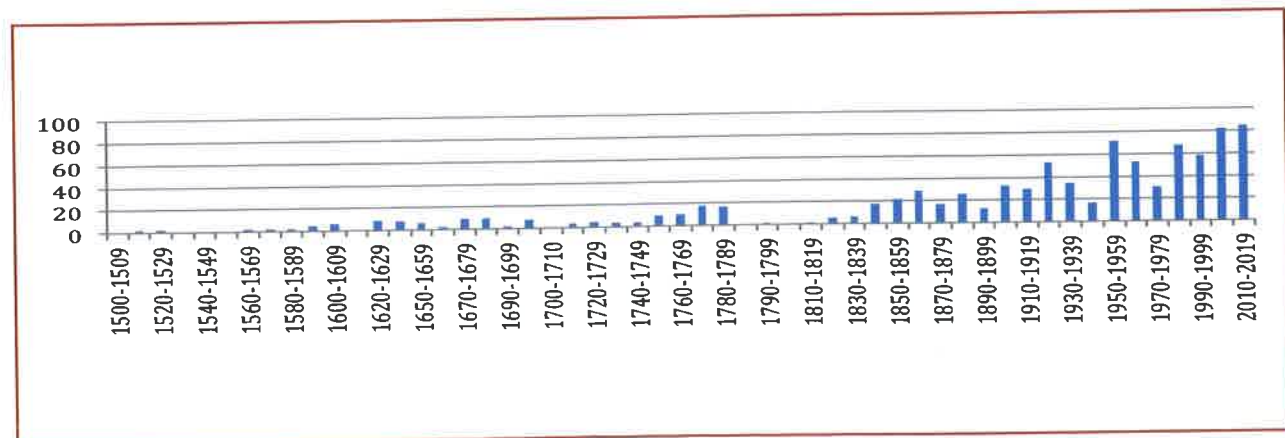
In afwachting van de lancering hiervan kan het interessant zijn enkele bevindingen van dit project te signaleren. Een betrekkelijk omvangrijke dataset als deze biedt ons de gelegenheid beter inzicht te krijgen in de historische ontwikkeling van het verschijnsel van Nederlanders op weg naar Rome. Wanneer we namelijk de verzamelde beschrijvingen dateren, en dus kijken naar de momenten waarop auteurs uit de Lage Landen Italië bezochten en beschreven, zien we een duidelijke toename van eeuw tot eeuw (tabel 1).

1200-1299	1
1300-1399	0
1400-1499	3
1500-1599	21
1600-1699	59
1700-1799	87
1800-1899	141
1900-1999	451
2000-heden	168

Tabel 1. Beschrijvingen van Italië door auteurs uit de Lage Landen: 1200-heden.

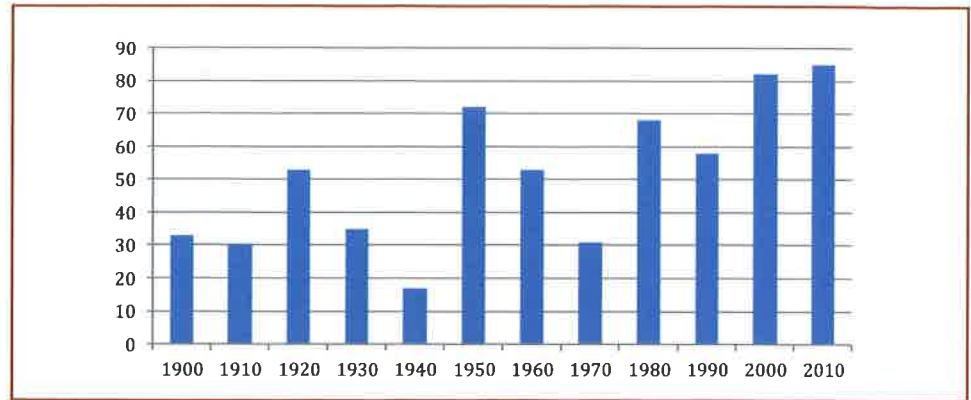
Tot de 16de eeuw is de reis vanuit de Lage Landen naar Italië beperkt tot een enkele, zeer incidentele bezoeker, te beginnen met abt Emo die al aan het begin van de 13de eeuw vanuit het Hoge Noorden naar Rome reist om een conflict voor te leggen aan de paus, en aan wiens zakenreis Dick de Boer een mooie studie heeft gewijd. Pas in de tweede helft van de 16de eeuw komt de mobiliteit tussen de Nederlanden en Rome echt op gang, om in de 17de eeuw een hoge vlucht te nemen. In grote lijnen is deze ontwikkeling al lang bekend. Veel minder bekend zijn enkele schommelingen in deze ontwikkeling, ook in de 19de en 20ste eeuw, die duidelijk worden als we de chronologie gedetailleerder, per decennium bekijken (tabel 2).

Tabel 2. Beschrijvingen van Italië door auteurs uit de Lage Landen: 1500-heden.

Dan blijkt al snel dat na de tamelijk constante mobiliteit uit de 17de eeuw de eerste helft van de 18de eeuw een scherpe terugval laat zien, die pas na een halve eeuw wordt hersteld om dan weer abrupt ten tijde van de Franse revolutie te eindigen. Iets vergelijkbaars doet zich voor in de loop van de 19de eeuw en ook de 20ste eeuw laat grote schommelingen zien. Er is hier wellicht zelfs aanleiding om te spreken van modes die niet alleen vanuit externe omstandigheden als de beide wereldoorlogen kunnen worden verklaard (tabel 3).

Tabel 3. Beschrijvingen van Italië door auteurs uit de Lage Landen: 1900-heden.

Reisgidsen

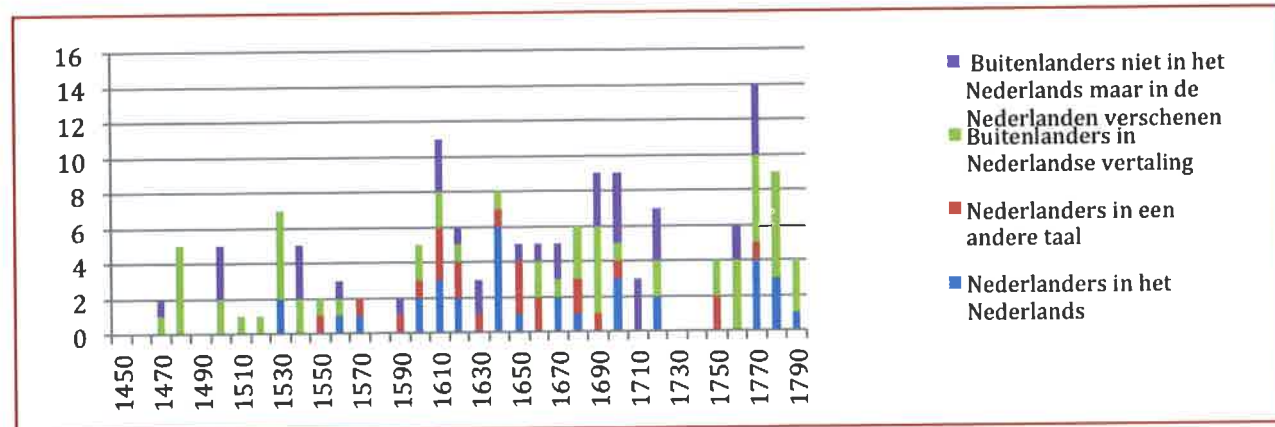
Na de Eerste Wereldoorlog volgt anderhalf decennium van intensieve belangstelling voor Italië, waarbij prominente schrijvers als Van Schendel in de voetsporen treden van gangmaker Couperus. En de opmerkelijke piek in de jaren 1950 en 1960 houdt enerzijds verband met de katholieke emancipatie, die het jubeljaar 1950 aangrijpt om de herwonnen culturele identiteit te schragen door een bezoek aan het pauselijke Rome: in deze hoogtijdagen van het 'rijke Roomse leven' reizen talrijke Nederlandse katholieken naar de voor hen heilige stad, vaak in door de katholieke zuil georganiseerd groepsverband.⁶ Aan de andere kant speelt hierbij de zich rap ontwikkelende toeristensector een rol, dankzij de reisgidsen van Van Egeraat, die vanaf 1953 in een steeds gevarieerdere en gedetailleerdere vorm verschijnen en tot ver in de jaren 1960 de markt domineren (afbeelding 3).⁷ Ook de niet aflatende stroom aan beschrijvingen van Italië die vanaf 2000 verschijnen – elke maand weer enkele nieuwe titels – houdt rechtstreeks verband met de bloei van de reissector als zodanig en de hieruit voortkomende vraag naar telkens anderssoortige gidsen.

Op grond van deze constatering nodigt deze dataset eveneens uit het gewicht van de reissector ook in eerdere periodes te traceren. Daarbij blijkt de 17de eeuw een sleutelrol te spelen, en daarna opnieuw de tweede helft van de 18de eeuw.

3. Reisgids van Van Egeraat.

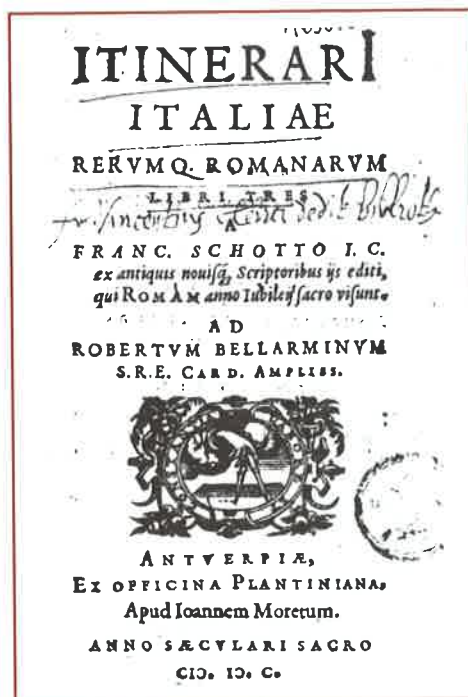
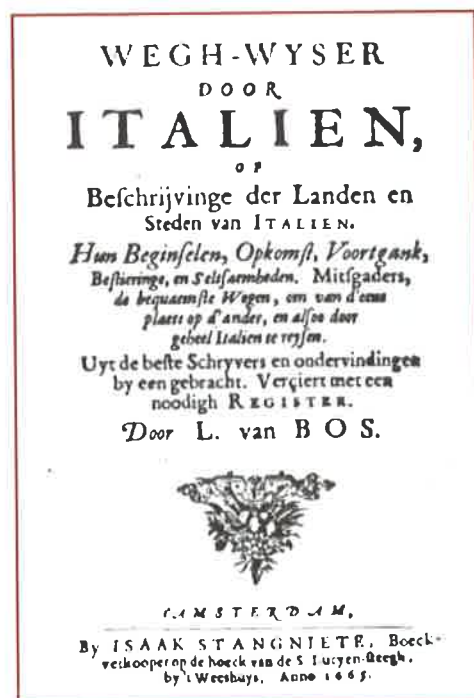

Tabel 4. Beschrijvingen van Italië in de Nederlanden vervaardigd en/of gepubliceerd: 1450-1800.

Want niet alleen verschijnen in de 17de eeuw in de Noordelijke Nederlanden de eerste reisgidsen van Rome en Italië die door Nederlandse auteurs met het oog op reizigers uit de Lage Landen zijn vervaardigd, zoals de bekende *Weghwyser van Lambert van Bos uit 1657* (afbeelding 4).⁸

4. *Weghwyser door Italiën van Lambert van Bos uit 1657.*

Ook blijken de Lage Landen al snel een spil te zijn gaan vormen in de internationale wereld van het vroege toerisme. Deels omdat hier al in 1600 bij Plantijn-Moretus te Antwerpen de eerste reisgids van Italië voor niet-Italiaanse reizigers wordt gepubliceerd, het aanvankelijk in het Latijn geschreven en later in diverse talen gepubliceerde *Itinerari Italiae rerumque Romanarum libri tres* van Frans Schott (afbeelding 5).⁹ Maar ook is dat zo omdat in de Lage Landen een levendige markt van publicaties over Rome en Italië tot stand komt (tabel 5). Deze markt is weliswaar grotendeels gericht op Nederlanders (boeken door Nederlanders over Italië, al dan niet in het Nederlands; boeken over Italië door niet-Nederlandse auteurs die in het Nederlands vertaald worden); maar deels ook op een internationale klantenkring: boeken over Italië die in de Lage Landen worden gepubliceerd maar niet door Nederlanders, noch in het Nederlands.

De belangstelling voor een bezoek aan Rome en Italië onder reizigers uit de Lage Landen is, zo blijkt, aan heel wat fluctuaties onderhevig. Dat zien we ook nu weer, want juist in de laatste jaren is er sprake van een opmerkelijke toename van het aantal teksten waarin Italië beschreven wordt. Alleen al in de laatste acht jaren, sedert 2010, zijn er 83 teksten gepubliceerd, meer dan in het eraan voorgaande decennium (80 in totaal) en nog veel meer dan in de jaren 1990 (57 in

5. *Itinerari Italiae rerumque Romanarum libri tres van Frans Schott.*

Tabel 5. Teksten geschreven/gedrukt voor 1800.

Handschriften		107
Drukken	Teksten geschreven door auteurs uit de Lage Landen in het Nederlands, al dan niet gepubliceerd in de Lage Landen.	37
	Teksten geschreven door auteurs uit de Lage Landen in een andere taal dan het Nederlands (voornamelijk Latijn en Frans), al dan niet gepubliceerd in de Lage Landen.	22
	Teksten in het Nederlands gepubliceerd in de Lage Landen, maar geschreven door auteurs niet afkomstig uit de Lage Landen.	60
	Teksten gepubliceerd in de Lage Landen, maar geschreven door auteurs niet afkomstig uit de Lage Landen en gesteld in een andere taal dan het Nederlands.	39
Totaal		265

totaal). Rome en Italië hebben nog niets aan hun magneetwerking op reizigers uit de Lage Landen ingeboet.

Literatuur

Dick de Boer, *Emo's reis. Een historisch-culturele ontdekkings- tocht door Europa in 1212* (Hilversum 2015).

Ijnte Botke e.a. (red.), *Ziedaar Italië. Vijf eeuwen Friezen en Groningers in Italië* (Franeker 1998).

Hans Cools en Hans de Valk, *Institutum Neerlandicum MXMIV-MMIV. Honderd jaar Nederlands Instituut te Rome* (Hilversum 2004).

Ad Leerintveld (red.), *Het Italië Gevoel, tentoonstelling Koninklijke Bibliotheek, Den Haag, 31 oktober 1991 - 17 januari 1992* (Den Haag 1991).

Ronald de Leeuw (red.), *Herinneringen aan Italië. Kunst en toerisme in de 18de eeuw* (Zwolle 1984).

R. Lindeman, Y. Scherf en R. Dekker, *Reisverslagen van Noord-Nederlanders uit de zestiende tot begin negentiende eeuw. Een chronologische lijst* (Haarlem 1994).

M.P.M. Muskens, *Friezen Franken Nederlanders. Op bedevaart, voor studie, voor overleg in Rome* (Rome 1988).

Arthur Weststeijn, *Nederlanders in Rome* (Amsterdam 2017).

Noten

1 Zie Cools en De Valk (2004) 54-57.

2 Hadrianus. *History of Dutch Art and Culture in Rome*, www.hadrianus.it/.

3 *Ecartico. Linking Cultural Industries in the Early Modern Low Countries, ca. 1475-ca. 1725*, www.vondel.humanities.uva.nl/ecartico/.

4 De bibliografie is gefaseerd in twee delen: bronnen vanaf 1800 in 2017 door Harald Hendrix en Lex Kuil, bronnen tot 1800 in 2018 door Hendrik Visser en Harald Hendrix.

5 Het uitgangspunt voor het samenstellen van het overzicht vanaf 1800 vormde een door Frans Denissen in 2014 vervaardigde, ongepubliceerde inventaris van zijn particuliere collectie; hierin zijn 216 items opgenomen.

6 Bijna een eeuw eerder reisden de talrijke uit Nederland afkomstige zouaven in de jaren tussen 1850 en 1870 ter verdediging van de pauselijke staat naar de Eeuwige Stad en lieten hiervan veelvuldig schriftelijke getuigenissen achter.

7 Dr. L[eonardus] van Egeraat (1923-1991) startte met een tweedelige gids over Italië (1953-1954 uitgegeven door Allert de Lange te Amsterdam). Ook in 1954 verscheen, bij dezelfde uitgever, *Land van zingend water. Italië in het moderne Europa*. De eerste versie van zijn specifiek aan Rome gewijde gids verscheen in 1956.

8 Lambert van Bos, *Weghwyser door Italien of Beschrijvinge der landen en steden van Italien [...]. Uyt de beste schrijvers en ondervindingen bij een gebracht* (Dordrecht 1657).

9 Frans Schott, *Itinerari Italiae rerumque Romanarum libri tres* (Antwerpen 1600).